

Svilarstvo Zadarskog okružja u razdoblju od 1852. do 1860. godine

U radu¹ se istražuje i analizira razvoj svilarstva Zadarskog okružja u razdoblju neoapsolutizma. Na temelju dosad nepoznate, neistražene ili neobrađene arhivske građe, a uzimajući u obzir gospodarsku politiku središnje vlade u Beču te inicijative lokalnih vlasti, gospodarskih društava i poduzetnih pojedinaca, ispituju se učinci i dosezi poduzetih mjera.

Ključne riječi: gospodarstvo, svilarstvo, Dalmacija, Zadarsko okružje, Zadar

Zbog povoljnih klimatskih uvjeta² šire zadarsko područje pruža odlične uvjete za uzgoj dudova svilca i preradu svile, pa je ta djelatnost zacijelo bila poznata i u razdoblju prije 1852. godine.³ Ipak, u postojećoj literaturi o gospodarstvu Dalmacije u doba austrijske vladavine⁴ podatci o spomenutoj gospodarskoj grani vrlo su oskudni. U prvoj polovici 19. stoljeća bilježi se opći razvoj svilarstva u Europi i svijetu, pa nije neočekivano da i Austrija, tadašnja europska velesila, slijedi taj trend.⁵ Sredina pedesetih godina 19. stoljeća razdoblje je razmjerno loše konjunktura uzgoja dudova svilca⁶ kod vodećih europskih proizvođača, prvenstveno Francuske, Italije i

1 Ulomak iz magistarskog rada *Gospodarstvo Zadarskog okružja u razdoblju od 1852. do 1860. godine*, koji je napisan pod mentorstvom prof. dr. Nikše Stančića i 2006. obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

2 Stanko Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije*, Split 1955, 287.

3 Mira Kolar, *Svilarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb 2007, 20.

4 Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZd), Spisi registrature Namjesništva (dalje: SRN), svež. XI/A, 1856, br. 1418; Šime Peričić, *Svilarstvo Dalmacije u 19. stoljeću* (dalje: Š. Peričić, *Svilarstvo*), *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* (dalje: *RIHP*), 15, Zagreb 1982, 123.

5 DAZd, *Gazzetta di Zara* (dalje: *GZ*), br. 22 od 17. III. 1835. Odmah poslije 1815. godine poduzeta je velika promidžba među pučanstvom, koja je nastavljena preko sredstava javnog priopćavanja čitavo 19. stoljeće.

6 Š. Peričić, *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860. godine* (dalje: *Povijest Dalmacije*), Zadar 2006, 417.

Švicarske. Stoga Austrija nastoji iskoristiti tu situaciju i intenzivnije potaknuti razvoj i širenje ove privredne grane.⁷

Polovicom 19. stoljeća kultura duda⁸ bila je rasprostranjena na čitavom teritoriju Zadarskog okružja, a najizrazitije (i to poglavito zbog povoljnih klimatskih uvjeta) u primorsko-otočkom dijelu. Godine 1853. Okružni kapetanat u Zadru raspisuje nagrade za povećavanje broja površina rasadnika duda te nagrađuje najuspješnije.⁹ Tome se pridružuju i članovi Poljodjelskoga društva u Zadru, od kojih se osobito ističu Antun Rosa, Franjo Borelli i Dominik Papafava, koji u tadašnjim novinama pišu popularne članke o uzgoju i vrstama duda te sprječavanju njihovih bolesti, sve radi kvalitetnijeg uzgoja i prerade.¹⁰ U Spisima registrature nalazimo podatak koji govori o poticanju uzgoja specifičnih vrsta dudova svilca radi dobivanja kvalitetnije čahure, a time i bolje svile.¹¹ Radi unaprjeđenja proizvodnje proizvođači odlaze u sjevernu Italiju, odakle dolaze i prve informacije o inovacijama u toj gospodarskoj djelatnosti.¹²

Da bi se moglo odgovoriti tadašnjim potrebama prerade dudova svilca trebalo je potaknuti uzgoj stabala duda.¹³ Izvori spominju nasade duda na Smiljevcu i u Zemuniku kod Zadra.¹⁴ Također, nailazimo na podatak da je 1846. godine u

7 DAZd, *Gospodarski list dalmatinski*, Zadar, br. 22 od 15. XI. 1876; Š. Peričić, Svilarstvo, *RIHP*, 123.

8 Uvriježeni naziv za dud u Dalmaciji je murva.

9 DAZd, SRN, svež. 1211, 1853, kat. XI/B, br. 1885 (18214); Okružni kapetanat u Zadru svake je godine nagrađivao najuspješnije poljoprivrednike, a nagrada je iznosila tristo fiorina. Tako je 1853. za nagradu predložen gradonačelnik Paša Lorenzo Portada koji je posadio 1.000 sadnica duda (murvi), smokava, loza sorte vugava s Brača, dok je iz Šibenika predložen odvjetnik Antonio Cortellini.

10 Na početku eksperimentalne proizvodnje uzgoja svilenih čahurica uzimana su jajašca talijanske pasmine dudova svilca. Kasnije su se nabavljala kineska i japanska jajašca koja su, zbog bolje kvalitete, s vremenom potpuno istisnula talijanska; DAZd, *Glasnik dalmatinski* (dalje: *GD*), br. 29 od 14. veljače 1855.

11 Š. Peričić, Svilarstvo, *RIHP*, 110. U svilarstvu postoji nekoliko proizvodnih etapa koje su međusobno povezane krajnjim ciljem: proizvodnjom svile. Proizvodne etape su: sadnja i uzgoj duda čijim se lišćem hrane gusjenice, otpredanje svilenih čahura u sirovu svilu, te tkanje i izrada svilenih tkanina i druge robe.

12 Sredinom ovog razdoblja pratile su se novosti u svijetu i inovacije u svilogojstvu. Osobito su se pratile inovacije u Italiji, Francuskoj, Alžiru i Švicarskoj, zatim nove vrste jajašaca i crvi iz Južne i Sjeverne Amerike, Indije, Madagaskara i Kine. Najviše inovacija donosi iz Alžira stanoviti gosp. Hardy, upravitelj Središnjeg zoologijskog zavoda u Alžiru. Njegov patent je *Bombyx-Cynthia*, nova vrsta crva koja daje kvalitetniju svilu. Donose se i zanimljive informacije o novim vrstama *Bombyxa* na Madagaskaru, i to: B. Radama, B. Dingo i B. Panda. Ove nove vrste svilenih buba trebale su zamijeniti obične bube *Bombyx mori* budući da su lakše podnosile klimatske prilike u Francuskoj. Ove su informacije stizale u Dalmaciju preko dopisnika *Glasnika dalmatinskog* iz Francuske i Italije. DAZd, *GD*, br. 29 od 14. veljače 1855.

13 Trebalo je uzgajati kvalitetnije vrste duda jer se to odražavalo na kvalitetu i visinu prinosa.

14 DAZd, SRN, svež. 1211, 1853, kat. XI/B br. 1885(20136); Stijepo Obad, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split 1990, 36. Zanimljivo je da su seljaci zagorskog dijela Zadarskog okružja teško prihvaćali sađenje dudovih stabala. Možemo pretpostaviti da je to bilo iz dvaju razloga: prvo, jer je njihova dominantna gospodarska djelatnost u to doba još uvijek bila uzgoj stoke, i drugo, zbog nedostatka znanja i tradicionalnih predrasuda prema inovacijama u gospodarstvu.

Zadarskom okružju zasađeno 4.000 stabala duda.¹⁵ Među najvažnijim pogonima prerade spominju se svilane Dominika Papafave¹⁶ i Antuna Rose.¹⁷

Napori vlasti urodili su plodom, što potvrđuju podatci o razmjerima proizvodnje u 1850. godini: Antun Rosa proizveo je 1.470 funti (823 kg) svilenih čahura, Ivan Krsto Nardini iz Knina 280 funti, a proizvođači iz Zadra ukupno 2.664 funte.¹⁸ Za Antuna Rosu i njegove sinove zapisano je da su 1852. godine proizveli čak 2.100 funti čahurica odlične kvalitete te 400 funti sirove svile.¹⁹ U cijelome Zadarskom okružju početkom ovog razdoblja najkvalitetnije čahure proizvodile su se na otoku Rabu i u Skradinu, dok je, usprkos znatnoj promidžbi, u Zadarskom kotaru, dakle u okružju glavnog grada Dalmacije, proizvodnja bila slaba.²⁰ Ipak, ističu se neki pojedinci. Tako već 1852. bilježimo prva izvješća o uspješnim poduzetnicima u toj gospodarskoj grani: Petru Petranoviću, Dominiku Papafavi, Antoniu Corteliniju i Lorenzu Portadi.²¹ Za neke od spomenutih, kao npr. za Dominika Papafavu, Antonia Cortelinija, Dominika Silvestrića, don Antonia Petranovića, pa i Elenu Demarchi, nalazimo podatak da su od Države dobili kredite za poticaj uzgoja najkvalitetnije vrste duda.²²

Na međunarodnoj industrijskoj izložbi u Londonu 1851. godine Dominik Papafava za svoj je izum dobio priznanje ocjenjivačkog odbora.²³ Na tu vijest reagira i Namjesništvo u Zadru dodijelivši mu drugo pismeno priznanje za izvanredan uspjeh na izložbi.²⁴ Prodaja čahura išla je vrlo dobro, no proizvođači u Zadarskom okružju količinom nisu mogli biti konkurentni, a onda niti dovoljno zastupljeni na tržištu. Razlog tome bio je nedostatak kapitala za povećanje ulaganja u proizvodnju. Mnogi su se nadali državnim subvencijama za sadnju kvalitetnijih vrsta duda.²⁵

15 DAZd, *Giornale del Lloyd austriaco*, Trst 1846, br. 171.

16 Unaprijedio je tehnologiju izgradnjom peći za izvlačenje svile na kojima su radile žene. Primjenjivao je metode koje su bile uobičajene u Lombardiji, a pratio je i prilike u Francuskoj i Švicarskoj.

17 DAZd, *GZ*, br. 99 od 22. XII. 1843. Osvojio je prvu nagradu u Dalmaciji među 464 konkurenta.

18 DAZd, *Spisi okružnog poglavarstva u Zadru* (dalje: *SOPZ*), svež. 131, 1851, kat. XI/A, br. 159; (Jedna funta = 560 grama, a jedan center = 56 kg). U ovom razdoblju glavnina proizvodnje odnosila se na Rab, Skradin i zadarsku općinu, tj. »Preturu« ili užu okolicu grada.

19 Ivan Andrović, *Po ravnim kotarima i kršnoj Bukovici* (dalje: I. Andrović: *Po ravnim kotarima*), Zadar 1909, 99-100.

20 DAZd, *SRN*, svež. 1211, 1853, br. 1885 (18211).

21 Nagradio ih je okružni kapetanat u Zadru.

22 I. Andrović, *Po ravnim kotarima*, 100.

23 DAZd, *L'Agronomo raccolitore*, br. 7 od 17. VIII. 1851, 25.

24 DAZd, *SOPZ*, svež. 158, 1852. Usprkos nagradi, uskoro je došlo do nesporazuma između kapetanata i Papafave jer je ovaj samovoljno posadio murve uzduž grada, pretpostavljamo na općinskom zemljištu, pa je grad tražio da plati odgovarajuću taksu. Zadarski pravnik Dominik Papafava bio je među najboljim uzgajivačima svile u Dalmaciji. Primjenjivao je metode koje su bile uobičajene u Lombardiji, dok su seoske obitelji proizvodile svilene čahure uglavnom eksperimentalno, u seoskim kućama.

25 Ukupno je postojalo osam kategorija ili vrsta stabala za uzgoj svilca, a o kategoriji je ovisila i cijena; vidi tablicu br. 3.

Pravu konjunkturu i napredak ova grana doživljava nakon 1854. godine, o čemu svjedoče podatci o uzgajivačima duda.²⁶ Na prijedlog reorganiziranoga Poljodjelskog društva iz Zadra dijelile su se zemljišne čestice i poticala sadnja duda,²⁷ tako da je na svakoj čestici trebalo biti zasađeno 100 stabala, bez navođenja površine i mjesta uzgoja.²⁸

Predsjedništvo Poljodjelskog društva u Zadru bilo je glavni promicatelj i opskrbljivač lokalnog stanovništva stablima duda.²⁹ Zanimljiv je podatak iz 1855. godine iz kojega je vidljivo da su sadnice duda nabavljane iz zoologijskih i botaničkih zavoda iz Lombardije, a potom distribuirane po Zadarskom okružju bez ikakve provizije. Narudžbe su se odnosile na sljedeće vrste duda: *obični dud*, *dud grazzola*, *dud grazzola* dvostrukog lista i *dud moretti*.³⁰

Zanimljivo je da je važnost svilarске djelatnosti shvatila i Katolička crkva koja je posjedovala velike površine zemljišta. Tako Župni ordinarijat u Šibeniku traži od Giuseppea Raimondija da posadi 200 do 300 stabala duda. Isti ordinarijat potiče sadnju i podržava zahtjev svećenika Fosca da mu se dodijeli 100 sadnica duda.³¹ Okružni kapetanat daje dozvolu župniku u Betini za sadnju 100 dudovih sadnica. Sadnice su mu dodijeljene besplatno.³²

Može se zaključiti da su rane pedesete godine 19. stoljeća tek nagovještaj prave konjunktura i uvod u veliku potražnju za stablima duda koja slijedi u drugoj polovici pedesetih godina.³³

Besplatna podjela sadnica izazvala je povećani interes za ovom djelatnošću, a upiti i narudžbe dolazili su iz svih većih mjesta Zadarskog okružja: od otoka Raba na sjeveru do Obrovca, Knina, Kistanja i Drniša na jugu.³⁴ Poljodjelsko društvo 1854. godine traži odobrenje za kupnju tisuću sadnica koje će prosljediti u Zemunik,³⁵ te predlaže besplatnu podjelu dvije tisuće sadnica mještanima Arbanasa.³⁶

26 U čitavoj Dalmaciji 1854. je proizvedeno 38.640 kg čahura. Valja istaći da do toga vremena nema takvih statističkih podataka, što svjedoči o konjunkturi uzgoja duda i prerade svile.

27 Š. Peričić, *Povijest Dalmacije*, 417; Stijepo Obad, Pokušaj unapređenja Dalmacije za neoapsolutizma (1852-1860), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* (dalje: *RFFZ*), Zadar 1984, 80-81.

28 DAZd, SRN, svež. 1353, 1854, kat. XI/A, br. spisa 785 (3214). Nigdje se ne navodi kolike su zemljišne površine dodjeljivane za poticanje uzgoja duda.

29 DAZd, *GD*, br. 29 od 14. veljače 1855.

30 Ove vrste duda najčešće su uzgajane u našim krajevima.

31 DAZd, SRN, svež. 1353, 1854, kat. XI/A, br. 644.

32 Isto, br. 644 (7004).

33 U Državnom arhivu u Zadru među *Spisima registrature Namjesništva* uočava se da je od 1855. potražnja za stablima duda samo preko Poljodjelskog društva iz Zadra dosegla blizu tri tisuće sadnica, iz čega se uočava da je stanovništvo pokazalo zavidan interes u usporedbi s prethodnim razdobljem.

34 Isto, br. 1418 (23291).

35 Isto, br. 1418 (23310).

36 Isto, br. 529 (2196).

Tablica 1: Pregled raspodjele kalemljenih sadnica duda za godinu 1855.³⁷

Red.br.	Ime i prezime naručitelja	Broj sadnica	Mjesto
1.	Domeniko Silvestrić	175	Silba
2.	Elena Demarchi	300	Zadar
3.	Michele Balio	100	Zadar
4.	Don Marko Pelicarić	250	Sv. Filip i Jakov
5.	Poljodjelsko društvo iz Zadra	565	Zadar
6.	Spiridon Petranović	100	Zadar
7.	Michele Zagoreo	480	Pag
8.	Don Antonio Petranović	300	Murter
9.	Giuseppe Conte Borisi	50	Zadar
10.	Tereza De Benvenuti	50	Zadar
11.	Don Antonio Fosco	60	Šibenik
12.	Don Girolamo Suttina	50	Zlarin
13.	Ernesto Kouff	25	Zadar
14.	Don Francesco Lappena	50	Zaton
	UKUPNO	2.555	

O porastu interesa za ovom djelatnošću svjedoči podatak iz 1855. godine kada jedanaest obitelji ukupno naručuje 1.590 sadnica po cijeni od 159 fiorina. Ne znamo o kojem se mjestu radi,³⁸ ali znamo da je upit upućen okružnom kapetanatu, a potom proslijeđen Namjesništvu.³⁹

Koliko je uznapredovao uzgoj dudova svilca, govori i podatak iz 1856. godine o kvaliteti dudova sjemena braće Katić u mletačko-lombardskoj pokrajini.⁴⁰ Posebno se u tome ističe Poljodjelsko društvo koje je u razdoblju od 1854. do 1856. besplatno podijelilo 15.000 dudovih sadnica, a iz mletačkih rasadnika pribavilo još dodatnih 20.000 sadnica po nabavnoj cijeni.⁴¹ Zanimljiv je i podatak da je troškove prijevoza

37 DAZd, SRN, svež. 1408, 1855, kat. XI/A, br. 6575 (17437). Sadnice duda dopremljene su u Zadar brodom Austrijskog Lloydja, gdje je svaki paket bio označen etiketom s imenom tvrtke, sjedištem i lukom iskrcanja. Sadnice su trebale biti što dalje od parnog stroja na brodu kako se tijekom prijevoza ne bi osušile. U izvoru se navodi 2.605 sadnica, što je netočno.

38 Isto, br. 6575 (17497). Ova narudžba sadnica bila je putem posrednika po cijeni od 0,6 fiorina. Tko su bili posrednici, izvor ne navodi.

39 Za nabavu dudovih sadnica Okružni kapetanat u suradnji s Poljodjelskim društvom izradio je narudžbenice. Ispunjavanjem formulara moglo se naručiti željeni broj stabala duda po općinama Zadarskog okružja.

40 DAZd, SRN, svež. 1462, 1856, kat. XI/A, br. 1418(20189).

41 Isto, *GD*, br. 44-45 od 5. lipnja 1857.

sadnica dudu Austrijskim Lloydom pokrilo Poljodjelsko društvo, sve u svrhu unaprjeđenja svilogojstva.⁴²

U besplatnoj podjeli sadnica sudjeluje i država, pa se tako u godišnjem izvješću Okružnoga kapetanata 1856. godine navodi točan broj besplatno podijeljenih sadnica dudu, i to sljedećim pojedincima: Michelu Fasalu iz Zadra 50 sadnica, Luigiu Spadi iz Zadra 50 sadnica, općini Pag 50 sadnica, općini Kistanje 200 sadnica, Teodoru Kneževiću 40 sadnica. Preostalih 2.000 sadnica dano je Poljodjelskom društvu iz Zadra koje ga je dalje raspodijelilo prema vlastitoj procjeni.⁴³ Godine 1856. godine Okružni kapetanat izvješćuje da je na razne načine besplatno podijeljeno 24.475 sadnica, razdijeljenih u osam kategorija.⁴⁴ U unaprjeđenju proizvodnje osobito se ističu braća Katić iz Zadra i braća Rosa iz Skradina. Iz izvješća pristiglih u Poljodjelsko društvo vidljivo je zadovoljstvo kvalitetom proizvedenog sjemena, što je imalo za posljedicu daljnje povećanje narudžbi.

U ovom razdoblju osobita se pažnja posvećuje dodatnom obrazovanju proizvođača koji se duže bave navedenom djelatnošću. Ministarstvo unutarnjih poslova naručuje stručnu brošuru iz Pariza o načinu uzgoja svile i unaprjeđenju svilarstva. Vladinoj inicijativi pridružuje se Poljodjelsko društvo koje predlaže kupnju dvadeset stručnih knjiga o svilarstvu koje bi se podijelile po selima Zadarskog okružja.⁴⁵ Predlaže se i slanje dviju žena s otoka Ugljana u Zadar na stručnu obuku iz svilarstva.⁴⁶ Da su ovakvi potezi vlade, Poljodjelskog društva i istaknutih pojedinaca imali šireg odjeka pokazuju primjeri zagorskih općina: Benkovca, Obrovca, Knina i Dрниša, odakle stižu upiti i narudžbenice za sadnice dudu.⁴⁷

Razvoju svilarstva pridonosi i kupnja poljoprivrednih alata, o čemu Poljodjelsko društvo izvješćuje Namjesništvu.⁴⁸ Godine 1857. Namjesništvo odabire naselja koja bi trebala postati središta svilogojstva u Zadarskom okružju i u kojima bi se sadilo najbolje sjeme – ono koje dolazi iz neretvanskog kraja.⁴⁹

Za istu godinu nailazimo i na podatak da je u Dalmaciju uvezeno 96.000 sadnica dudu od čega je 30.000 završilo u Zadarskom okružju.⁵⁰ Veliki interes stanovništva dodatno je potaknut odlukom Carskog i kraljevskog namjesništva da nagradi najuspješnije proizvođače.⁵¹ Upravo zbog velikih ulaganja u svilarstvo od 1857. go-

42 Isto, SRN, svež. 1462, 1856, XI/A, br. 1418 (20199).

43 Isto, svež. 1353, 1854, kat. XI/A, br. 529 (3947).

44 Isto, br. 529 (19287). Sadnice su se dijelile u 8 kategorija, a shodno tome razlikovale su se i u cijenama.

45 Isto, br. 529 (20039).

46 Isto, br. 529 (7202).

47 Isto, br. 529 (19243). Besplatnu podjelu stručne literature traže žitelji Raba, Kistanja, Obrovca, Smilčića, otoka Ugljana i Sv. Filipa i Jakova.

48 Isto, br. 539 (12416).

49 U izvorima se ne navode imena tih naselja.

50 DAZd, *GD*, br. 35 od 30. travnja 1858.

51 Nagrada je iznosila 300 fiorina.

dine država počinje voditi preciznu evidenciju o broju naručenih sadnica i njihovoj kategoriji (vidi Tablicu 2).

Tablica 2: Djelomični pregled naručenih sadnica za 1857.⁵²

Red. br.	Ime naručitelja	Broj naručenih sadnica
1.	Besplatno podijeljeno	4.000
2.	Chiorich Melhciore	1.000
3.	Puttina Gerolamo	1.000
4.	Rodich Marco	1.000
5.	Ponlat Andrea	1.000
6.	Općina Rab	1.000
7.	Dominis Pietro	100
8.	Okružni kapetanat Zadar	3.000
	Ukupno	12.100

U tablici 2 prikazani su samo veći naručitelji, s narudžbama od najmanje tisuću sadnica. Iznimka je težak Pietro Dominis koji je naručio 100 sadnica, dok podataka o drugim manjim naručiteljima nema u izvorima.⁵³

Prema kategorijama, tek je 18,17% naručenih sadnica pripadalo prvim trima kategorijama najskupocjenijih sadnica, 28,49% četvrtoj i petoj kategoriji, dok je 53,34% pripadalo najnižem kvalitativnom razredu. Ukupna cijena naručenih sadnica iznosila je 2.011 fiorina. Od te svote javna uprava subvencionirala je nabavu u iznosu od 963 fiorina. Državna uprava ulagala je u prve četiri kategorije jer je to bilo najkorisnije i najisplativije. Sve su sadnice dolazile iz Lombardije, prevožene su parobrodima Austrijskog Lloydja, a iskrcavane u Rabu, Zadru i Šibeniku.⁵⁴

52 DAZd, SRN, 1353, 1854, kat. XI/A, br. 529 (19287); od navedenog broja sadnica veliki postotak besplatno je podijeljen, više od jedne četvrtine.

53 Isto, 539 (12287).

54 Isto, svež. 1579, 1858, kat. XI/A, br. 449 (526).

Tablica 3: Podatci iz 1857. godine o broju i kategoriji naručenih sadnica⁵⁵

Pregled sadnica po kategorijama za 1857. godinu			Iznos u fiorinima	
Red. br.	Kategorija sadnica	Broj naručenih sadnica	unaprijed plaćeno	plaća javna uprava
1.	I.	2.170	283	440
2.	II.	360	120	-
3.	III.	1.965	440	-
4.	IV.	5.100	-	510
5.	V.	1.950	165	-
6.	VI.	100	3	-
7.	VII.	1.000	10	-
8.	VIII.	12.100	27	13
	ukupno	24.745	1.048	963

Za godinu 1858. postoji podatak da je okružni kapetanat primio deset tisuća sadnica starih godinu dana. U suradnji s Poljodjelskim društvom, od ukupnog broja sadnica četiri tisuće je bilo namijenjeno za prodaju po tržišnoj cijeni, dvije tisuće po sniženoj, dok se četiri tisuće sadnica planiralo podijeliti besplatno.⁵⁶ Naknadno je okružni kapetanat besplatno podijelio još sedam tisuća sadnica koje su isprva bile predviđene za prodaju.⁵⁷ Može se ustvrditi da je u navedenom razdoblju na čitavom području Zadarskog okružja vladala povoljna konjunktura sadnje duda i svilarstva, što je vidljivo iz narudžbenica koje su stizale u Zadar, i to iz Knina, Obrovca, Drniša, Kistanja, Benkovca, Šibenika i Zadra, te sa Silbe i Raba.⁵⁸ Zanimljivo je istaknuti važnost Skradina koji je postao jedno od najvećih dalmatinskih trgovišta svilom, a zainteresiranim kupcima omogućavalo se i plaćanje kreditom.⁵⁹

Podatci za istu godinu nedvojbeno potvrđuju važnu ulogu koju je otok Rab imao za razvoj navedene gospodarske djelatnosti.⁶⁰ Međutim, količina narudžbi pokazuje da nije bio postignut maksimum proizvodnje sadnica koji bi se očekivao s obzirom na ekonomske mogućnosti i želje središnjih vlasti. Podatci Poljodjelskog društva o

55 Javna je uprava subvencionirala sadnice od I. do IV. klase, dok je VIII. klasu minimalno subvencionirala u iznosu od 13 fiorina. Nema podataka o vrsti/klasi duda prema naručiteljima; postoje samo podatci o ukupnom broju naručenih dudova.

56 DAZd, Spisi obitelji Borelli (dalje: SOB), svež. 105, 1858, br. 15. Besplatne sadnice trebalo je podijeliti u sljedeća mjesta: Murter, Kašić, Ždrelac, Varoš, Arbanasi i Božava.

57 DAZd, SRN, svež. 1579, 1858, kat. XI/A, br. 449 (1558).

58 *Isto*, 449 (526).

59 DAZd, *L'Osservatore dalmato*, br. 12 od 20. 1. 1861.

60 DAZd, SRN, 1877, XI/A, br. 1033 (10028).

cijenama u navedenoj godini pokazuju da su postignute rekordne cijene, ali da usprkos tome nije postignuta maksimalna prodaja sadnica.⁶¹

Zanimljivi su podaci o Kninu i njegovoj okolici za 1855. godinu. Usprkos klimatski nepovoljnom položaju (u odnosu na druga područja) mnogi se pojedinci upuštaju u svilarску proizvodnju. Tako je u selima Potkonju i Kovačiću posađeno tri tisuće stabala dudu.⁶² Ta su stabla korištena za izvlačenje dudova svilca, a 1855. godine nabavljen je i mali ručni mlin za izvlačenje niti iz čahurica. Premda nedostaje podatak o mjestu, možemo pretpostaviti da je riječ o Kninu. Ta je inovacija zasigurno potakla daljnji razvoj ove gospodarske djelatnosti u kninskom kraju.⁶³ O tom razvoju svjedoči i podatak da je država 1859. godine kod Knina kupila česticu zemlje za rasadnik dudu.⁶⁴

Pregled količine proizvedene svile u Zadarskom okružju za 1860. godinu⁶⁵ pokazuje da je rekordna proizvodnja, a time i zarada, postignuta upravo krajem razdoblja.

Tablica 4: Pregled količine proizvedene svile i njezine vrijednosti u Zadarskom okružju za 1860. godinu⁶⁶

Red. br.	Općina	Količina proizvedene svile u čahurama	Prosječna cijena	Ostvarena zarada u fior.
1.	Zadar	14.000 ⁶⁷	4	56.000
2.	Biograd			-
3.	Nin			-
4.	Novigrad	1.680	4	5.970
5.	Sali			-
6.	Silba			-

61 Krajem proučavanog razdoblja rapski proizvođači prodavali su svoje čahure po cijenama od 1,60 do 2,30 fiorina, što su rekordne cijene u Zadarskom okružju.

62 DAZd, Spisi obitelji Alberti (dalje: SOA), svež. II, br. 1.

63 DAZd, SRN, svež. 1697, 1860, kat.XI/A, br. 880 (386). U spisu se navodi da je neki Nardini posjedovao ovaj broj sadnica.

64 DAZd, Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo, svež. 52, 1860, br. 6822.

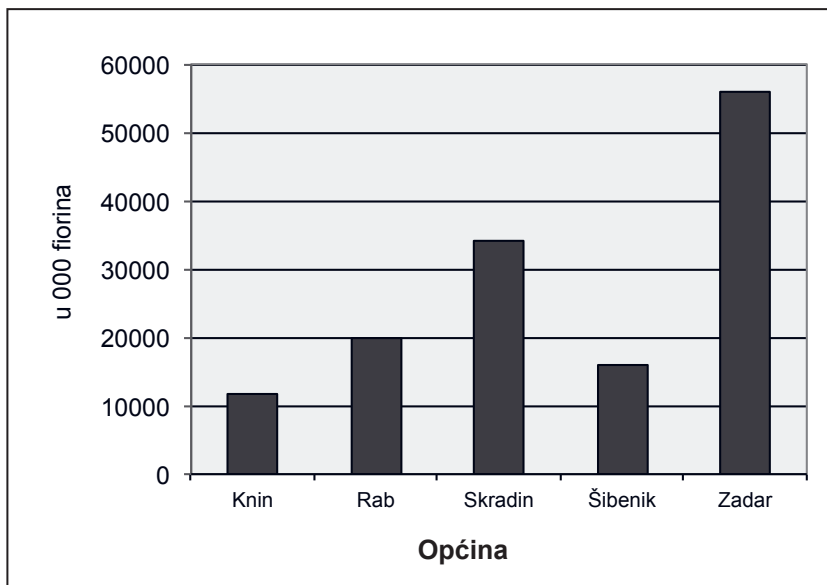
65 DAZd, SRN, svež. 1697, 1860, kat. XI/A, br. 880 (22350). Treba istaknuti da izvorni podatci u tablici nisu u potpunosti točni: ostvarena zarada u fiorinima ne odgovara navedenoj prosječnoj cijeni u tablici. Količina proizvedenih čahura izražena je u bečkim librama. Ostvarena zarada je u fiorinima.

66 Isto.

67 Iz navedenog podatka proizlazilo bi da je proizvodnja svilenih čahura povećana za više od 5 puta. U to je, međutim, teško povjerovati. Vjerojatnije je da je riječ o zbroju proizvedenih čahura za sve općine zadarskog kotara. Drugim riječima, autor izvješća nemarnošću je izostavio pojedinačne podatke za pojedine općine te iznio samo skupni podatak. U prilog ovom tumačenju ide i vitičasta zagrada u tablici, ali i komentar uz tablicu koji je oprečan podatku koji je upisan pod općinom Zadar.

Red. br.	Općina	Količina proizvedene svile u čahurama	Prosječna cijena	Ostvarena zarada u fior.
7.	Obrovac	29	9	261
8.	Benkovac	537	6	3.222
9.	Kistanje	118	10	1.180
10.	Skradin	4.000	8	32.000
11.	Šibenik	2.450	6	14.700
12.	Tisno	1.388	6	8.328
13.	Zlarin	605	6	3.630
15.	Drniš	622	7	4.354
16.	Knin	1.160	10	11.600
17.	Pag	100	4	400
18.	Rab	2.500	8	20.000
	Ukupno	29.189		161.645

Grafikon 1: Pregled zarade od svilarstva po općinama za godinu 1860.⁶⁸

68 Isto.

Visoka cijena i velika zarada od svilarstva u Zadarskom okružju može se objasniti bolešću dudova svilca (*oidium*) koja se proširila gotovo cijelom Europom.⁶⁹ Zadarsko je okružje 1860. godine ukupno proizvelo 29.189 funti svile, što je iznosilo 20,87% ukupne proizvodnje u Dalmaciji.⁷⁰ Okružje je tako od ove djelatnosti ostvarilo prihod od 161.645 fiorina, što je rekordna zarada u proučavanom razdoblju, a 25,60% ukupne zarade Dalmacije. Pojedinačno, najveću zaradu ostvarila je općina Zadar: 56.000 fiorina, zatim slijede Skradin sa 32.000, otok Rab sa 20.000, Šibenik sa 14.700, Knin sa 11.600 fiorina, dok je najmanji prihod ostvarila općina Obrovac: 261 fiorin. Iz tablice je vidljivo da se svilarstvo počelo razvijati i u zagorskom dijelu Zadarskog okružja. Od općina koje su u navedenoj godini ostvarile znatne prihode osobito se ističe Skradin koji se, kao što je navedeno, razvio u veliko trgovište svilom.⁷¹ Od pojedinca u Skradinu spominju se sinovi Antuna Rose koji su 1860. godine posjedovali najsuvremenije opremljenu bigateriju i svilanu (*filandu*).⁷²

Kao što je vidljivo iz tablice 4, s obzirom na proizvedenu količinu čahura kotar Zadar je ostvario najveći prihod među navedenim kotarevima. Možemo pretpostaviti da za takav prihod nisu zaslužni samo povoljni vremenski uvjeti i kvaliteta zasađenih murvi, već i primjena novih metoda sadnje. Ovome treba pridodati i veliku potražnju za čahurama s Apeninskog poluotoka generiranu bolešću svilca na tom području.⁷³

Ipak, ne možemo se pouzdati u podatak iz kojeg bi proizlazilo da je ostvarena zarada krajem proučavanog razdoblja za općinu Zadar bila čak 5,25 veća nego početkom proučavanog razdoblja. Plauzibilnije je pretpostaviti da je autor tablice jednostavno zbrojio podatke za sve općine Zadarskog kotara, potom taj zbroj upisao pod općinu Zadar. U prilog takvom tumačenju ide i vitičasta zagrada u tablici, ali i komentar uz tablicu u kojem se navodi da proizvodnja nije bila razmjerna uloženom trudu i sredstvima. Naime, kako je moguće da proizvodnja nije bila razmjerna uloženom trudu i sredstvima, a povećana je više od pet puta. U prilog sumnji u takvo ogromno povećanje proizvodnje ide i činjenica da je autor tablice iznio netočan zbroj za Zadarsko okružje (161.645).

69 Valentino Lago, *Manuale della Dalmazia*, I-II, 1868, br. 1, 402.

70 DAZd, SRN, 1860, XI/A, br. 880. Ovdje je riječ o ukupnoj proizvodnji. Jedan dio ukupne proizvodnje odnosio se na filaturu za pravljenje, a drugi dio na sjeme za sadnice. Ove godine 1 funta filature za pravljenje postigla je cijenu od 1,50 fiorina, a jedna funta svile 4 fiorina. Cijena sjemena (svilene bube) razlikovala se od općine do općine unutar Okružja. Sadnice su se prodavale po cijeni od 10 srebrnih fiorina po unci.

71 DAZd, *L'Osservatore dalmato*, br. 12 od 20. 1. 1861.

72 DAZd, SRN, svež. 1582, 1861, br. 8162 (20519).

73 DAZd, *GD*, br. 48. od 15. VI. 1858. Tada je postizana cijena i više od 5 fiorina po jednoj funti.

Zaključak

Broj naprednih svilara u početku proučavanog razdoblja razmjerno je malen, a svilarska djelatnost uglavnom vezana uz primorske gradove i otoke. S vremenom, zbog sve bolje konjunktura, djelatnost se širi na zagorski dio Zadarskog okružja, a neki proizvođači uspijevaju se probiti i na inozemno tržište. Premda značajan izvor relativno lake zarade, domaće stanovništvo – primorsko, a osobito zagorsko – nije u potpunosti iskoristilo godine konjunktura za ostvarenje boljeg prihoda te za eventualno ulaganje u tehnološke inovacije i povećanje proizvodnje. Tijekom proučavanog desetogodišnjeg razdoblja zarada nije bila razmjerna uloženom trudu okružnog kapetanata, Poljodjelskog društva i uglednih pojedinaca. Za gotovo sve inicijative, bilo privatne bilo državne, može se konstatirati da su dale preskromne plodove. Razlozi, prema našem mišljenju, leže prvenstveno u ekonomskoj ovisnosti i nedovoljnoj educiranosti malog proizvođača. Osim toga, primjetan je kroničan nedostatak sredstava koja bi se ulagala u neophodnu modernizaciju proizvodnje, u skladu s trendovima u vodećim zemljama. Potonje se osobito odnosi na seoska domaćinstva. Naposljetku, kao što smo istakli, na visinu prihoda zasigurno je utjecala i kvaliteta sadnica: prema podatcima za 1857. godinu, barem polovica dobavljenih sadnica pripadala je najnižoj klasi.

Zaključno se može reći da su svi navedeni čimbenici utjecali na količinu proizvodnje i kakvoću proizvoda, što se moralo odraziti i na postignutu cijenu u tržišnim uvjetima. Ipak, kako bi se dobila potpunija i plastičnija slika o stanju svilarstva Zadarskog okružja u navedenom razdoblju, treba uzeti u obzir sljedeću važnu okolnost: u ogromnom broju slučajeva dotična je gospodarska grana imala dopunski karakter i samo joj se mali broj poduzetnih i hrabrih pojedinaca odlučio potpuno posvetiti. Kao dodatan izvor zarade, ona je pogodovala neukom seljaku koji je vrlo teško dolazio do novčanih sredstava neophodnih da bi se učinio odlučujući iskorak iz vjekovne gospodarske stagnacije. Međutim, teško je procijeniti stvarnu vrijednost ulaganja obzirom na nedostatne podatke u izvorima, ali i mjestimične greške u zbrajanju podataka u tablicama. S druge strane, monopolistički položaj pojedinih proizvođača imao je za posljedicu da su čahure prodavane ispod stvarne vrijednosti, što je dodatno demotiviralo male proizvođače i odbijalo ih od ove djelatnosti. Usprkos tome, pojedini izvještaji iz danog razdoblja upravo svilarstvo svrstavaju uz bok vinogradarstvu i maslinarstvu, najvažnijim gospodarskim granama Zadarskog okružja, te ga navode kao najsigurniji izvor prihoda. Ta činjenica, međutim, više govori o ukupnom gospodarskom stanju Zadarskog okružja, kao uostalom i čitave pokrajine Dalmacije, nego o stvarnom uzletu svilarske djelatnosti na našim prostorima.

SUMMARY

Sericulture in the Zadar area between 1852 and 1860

The paper discusses the development of sericulture in the Zadar area between 1852 and 1860 as a part of the Habsburg Monarchy's efforts for economic development in Dalmatia. The information that the paper is based on has been collected during a research conducted in the Zadar National Archives. Most of the material was written in Italian and contains quantitative information, making it suitable for comparative analysis. Since the material has not previously been presented or scientifically valorized, it might be argued that the condition of this important economic sector (at least for the period and area in question) has remained unexplored. In that light, the intention was to document and analyze the most important aspects of sericulture in the Zadar area during neoabsolutism, and research the influence of the sector on general economic development in the area, considering the applied economic policy measures. The sources clearly reveal that the state, regional and local authorities, as well as economic societies and distinguished individuals actively and systematically worked on promoting and encouraging sericulture. Their efforts were primarily exhibited through a number of measures taken – financial grants and subsidies, training and consultations for producers, awards for the most successful producers, distribution of free plants, acquisition of new species of silkworms from abroad, introduction and encouragement of innovations, etc. The conclusion presents the effects of those measures and evaluates their success within the existing economic and social circumstances. Silk volumes, types of plants and profits earned were taken as key performance indicators.

Keywords: economy, sericulture, Dalmatia, Zadar district, Zadar

Bibliografija

Izvori

a) arhivska građa u Državnom arhivu u Zadru

Spisi registrature Namjesništva 1851.-1860. g.

Spisi Okružnog poglavarstva u Zadru 1852.-1860. g.

Spisi obitelji Alberti 1855.-1858. g.

Spisi obitelji Borelli 1852.-1860. g.

Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo 1860. g.

b) tiskani izvori

Lago, Valentino, *Manuale della Dalmazia*, I-II, Venezia, 1868.-1870.

L'Agronomo raccoglitore, 1850.-1851.

Glasnik dalmatinski, 1853.-1860.

L'Osservatore dalmato, 1851.-1852.

Gospodarski list dalmatinski, 1876.

Literatura

- ANDROVIĆ, I., *Po ravnim kotarima i kršno Bukovici*, Zadar 1909.
- KOLAR, M., *Svilarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb 2007.
- OBAD, S., *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split 1990.
- OBAD, S., Pokušaj unapređenja Dalmacije za neoapsolutizma (1852-1860), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Zadar 1984, 80-81.
- OŽANIĆ, S., *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti*, Split 1955.
- PERIČIĆ, Š., Svilarstvo Dalmacije u 19. st., *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, br. 15, Zagreb 1982, 107-123.
- PERIČIĆ, Š., *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća*, Zadar 1998.
- PERIČIĆ, Š., *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, Zagreb-Zadar 1999.
- PERIČIĆ, Š., *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860.*, Zadar 2006.

